

ƏDƏBİ TƏNQİDDƏ MƏMMƏD CƏFƏR CƏFƏROV İRSİ

(1940-1950-ci illər)

Vüsalə Cavadova

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

e-mail: vusala_h@mail.ru

Xülasə. Məmməd Cəfər Cəfərov ömrünün böyük bir hissəsini ədəbi-nəzəri fikrin inkişafına həsr etmiş, ədəbiyyat tarixi, nəzəriyyəsi və estetikanın müxtəlif məsələlərinə dair fundamental araşdırmaları ilə ədəbiyyatımızı zənginləşdirmişdir. Mirzə Fətəli Axundzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Hüseyn Cavid, Səməd Vurğun kimi qüdrətli söz ustalarının yaradıcılıqlarının fəlsəfi-estetik mahiyyətini dünya ədəbi təcürbəsi ilə vəhdətdə dolğun şərh edən yüksək elmi-nəzəri əsərlər yaratmışdır. Azərbaycan romantizminin nəzəri əsaslarını, ideya xüsusiyyətlərini, dünya romantizmi ilə oxşar və fərqli cəhətlərini, romantik lirikanın hansı imkanlara malik olduğunu müəyyənləşdirmiş və ədəbiyyatımızda romantizm ədəbi cərəyanının elmi-nəzəri konsepsiyasının banisi olmuşdur.

Məqalədə Məmməd Cəfər Cəfərovun tənqidi fəaliyyətinin 1940-1950-ci illər dövrü araşdırılmışdır. Araşdırmadan aydın olur ki, Məmməd Cəfər Cəfərov bədii düşüncə faktorunun sosioloji təhlili yolu ilə getməyib, ədəbiyyatın fəlsəfəsini üzə çıxarmağa daha çox üstünlük vermişdir. Müraciət etdiyi sənətkarlar sırasında klassik yazıçılar da, müasir sənətkarlar da var. Hər iki istiqamətdə təhlillərdən aydın olur ki, bir qayda olaraq öz tənqidçi ideallarından çıxış edir. Ədəbi material ona tənqidçi ideallarını, sənət görüşlərini ifadə etmək üçün sadəcə olaraq bir vasitədir.

Açar sözlər: Məmməd Cəfər Cəfərov, ədəbi tənqid, ədəbiyyatşünaslıq 1940-1950-ci illər, klassik ədəbi irs.

Giriş

Müasir Azərbaycan ədəbi tənqidinin və ədəbiyyatşünaslığının yaranmasında və təşəkkülündə müstəsna mövqeyi olan Məmməd Cəfər Cəfərovun bir tənqidçi kimi formalaşması da 1940-1950-ci illərə təsadüf edir. Hərtərəfli biliyə, ensiklopedik yaddaşa malik olması onun elmi-ədəbi irsinə də öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, böyük bir ədəbi mərhələni əhatə edən fəaliyyət dövründə tənqid və ədəbiyyatşünaslığımızın müxtəlif problemləri, Azərbaycan, rus və Qərbi Avropa klassiklərinin yaradıcılığı, klassik və müasir ədəbiyyatın mühüm nəzəri məsələləri, estetika, poetika ilə bağlı çoxsaylı elmi məqalələr, monoqrafiyalar yazıb. “Füzuli düşünür”, “Mirzə Fətəli Axundovun tənqidi-estetik görüşləri”, “Sabir”, “Cəlil şəxsiyyəti”, “Klassiklərimiz haqqında”, “Sidqi Rıfulla”, “Hüseyn Cavid”, “Səməd Vurğun”, “Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm”, “Şevçenko”, “Rus ədəbiyyatı tarixi oçerkləri”, “Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələri tarixindən” və başqa əsərləri ilə Azərbaycan tənqid məktəbinin, müasir ədəbi-nəzəri fikrin yaradıcılarından biri kimi imzasını təsdiq edir.

Professional tənqid məktəbimizin yaradıcılarından biri kimi M.C.Cəfərovun özünəməxsus tənqid və təhlil mədəniyyəti ortaya qoyulmuşdur. Orijinal, fəlsəfi düşüncə ilə birləşən ədəbi tənqid konsepsiyası ilə o, müasir ədəbi prosesini nizamlayır, ona yol göstərir, milli estetik düşüncəni istiqamətləndirməyi bacarır, ədəbi faktları ədəbiyyat tarixi faktlarına

çevirməkdə xüsusi qabiliyyət nümayiş etdirir, ədəbi düşüncə faktoruna fəlsəfi aspektdə yanaşır, geniş və dərin ümumiləşdirmələr aparırdı. M.C.Cəfərovun yaradıcılığını araşdıran İsa Həbibbəyli yazır: “Digər tənqidçilərdən fərqli olaraq Məmməd Cəfər Cəfərov ədəbi tənqidin estetikası üçün zəruri olan müasirlik kateqoriyasının da elmi-nəzəri prinsiplərini müəyyən etmiş, bədii əsərləri təhlildən keçirərkən obyektə müxtəlif aspektlərdən yanaşmaqla elmi cəhətdən olduğu kimi, müasirlik baxımından da fərqli və əhəmiyyətli örnəklər yarada bilmişdi” [4. s. 15].

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatını, rus və dünya ədəbiyyatını, ədəbiyyat nəzəriyyəsi sistemlərini yaxşı bilməsi onun ədəbi tənqid konsepsiyasının mükəmməlliyini təmin edirdi. M.C.Cəfərov ədəbi tənqid konsepsiyasını formalaşdırarkən təkcə milli ədəbiyyat faktları ilə kifayətlənmir, Qərbi Avropa və dünya elmi-nəzəri fikrinin nailiyyətlərindən də faydalanır. Buna görə də ittifaq miqyasında nüfuz və hörmət qazanan estetik düşüncə sahibi kimi tanınır. Geniş və hərtərəfli biliyi, keçdiyi zəngin həyat yolu M.C.Cəfərovun ədəbi zövqünü cilalamış, tənqidçi şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərmişdir. Akademik Kamal Talıbzadə bunları nəzərə alaraq yazırdı: “Ədəbi tənqidçi o zaman nüfuz qazana, ədəbi prosesə təsir göstərə bilər ki, o, xalqın həyatını, tarixini, fəlsəfəsini, ədəbiyyatını, eləcə də müasir ictimai gerçəkliyi, cəmiyyəti “dərs vermək” istədiyi yazıçıdan, eləcə də oxuculardan artıq bilə, ümumi bilik səviyyəsi, dünyagörüşü ondan üstün ola, ümumbəşəri ideyalara dərinlənən vəqif ola. Məmməd Cəfərin ildən-ildə mərhələdən-mərhələyə, yüksələ-yüksələ irəliləməsini, qüdrətli bir alimə, sözü keçən bir tənqidçiyə, nəhayət alim-vətəndaşa çevrilməsinin əsil kökü onun məhz belə bir hərtərəfli fikir-mənəvi keyfiyyətlərə malik təbii istedad olmasındadır” [7. s. 3].

Tədqiqatın mənbəyi və üsulları

M.C.Cəfərov ədəbi tənqiddə çox çətin bir dövrdə - 20-ci illərin ortalarında gəlib, Bəkir Çobanzadə, Hənəfi Zeynallı, Əli Nazim, Atababa Musaxanlı, Məmmədkazım Ələkbərli, Məmməd Arif və başqaları ilə birlikdə marksist estetikanın sərt ədəbi meyarları, ədəbi tənqid prinsipləri ilə qarşılaşıb. Klassik ədəbi irsə, müasir ədəbi prosesə vulqar – sosioloji münasibətin, nihilizmin ifrat tənqidi münasibətin yarandığı bir dövrdə “ədəbi döyüşlər”ə (Məmməd Hüseyn) atılan M.C.Cəfərov marksist estetikanın sərt ədəbi prinsiplərindən əziyyət çəksə də, yüksək estetik təfəkkürü sayəsində, öz ədəbi zövqü və tənqidi təfəkkürünün imkanları çərçivəsində vicdanlı və peşəkar ədəbi tənqidçi obrazını formalaşdırmağı bacarıb. Beləliklə, o cavan tənqidçilərlə, professional və mötəbər ədəbiyyat mütəxəssisləri ilə çiyin-çiyinə çalışıb, ədəbi prosesə təsir imkanları qazanıb. 30-cu illərdən etibarən professional tənqidimizdə iki ədəbi şəxsiyyətin imzası daha tez-tez görünür – Məmməd Arif və Məmməd Cəfər Cəfərov. Akademik Məmməd Arif onun 20-30-cu illərdəki fəaliyyətini belə xatırlayır: “Məmməd Cəfər Cəfərov bizim gənc tənqidçilərimiz içərisində çox ciddi, müstəqil düşünən, doğrudan da yazıçılara və ədəbiyyata kömək etməyə çalışan yoldaşlardandır. Yazıçılar arasında hörməti, nüfuzu vardır və heç şübhəsiz ki, bu hörmət artacaqdır” [6. s. 117]

Məmməd Arifin bu qiyməti çox keçmədən özünü doğrultdu. M.C.Cəfərovun “Ədəbi düşüncələr” (1958) məqalələr toplusu göstərdi ki, o, ədəbi prosesə ciddi yanaşır, ədəbi hadisələrə və şəxsiyyətlərə qiymət verərək obyektiv – tarixi mövqedən çıxış edir. Kitabın ayrı-ayrı hissələrinin sərlövhələri və məzmunu da oxucuya çox şey deyir. Əsasən 40-cı illərdən sonra yazdığı məqalələrini kitaba yerləşdirən tənqidçi birinci bölmə “Müasir ədəbiyyatımız”, ikinci bölmə “Klassiklərimiz” sərlövhəsi qoyub. Bu onu göstərir ki, o ədəbi ənənələrdə varislik prinsipinə söykənir, klassik ədəbi irsə və müasir ədəbi prosesə münasibətdə vahid ədəbi-estetik mövqedən qiymət verirdi.

Kitabdakı “Hey, hey, yeni dünya!...” (1947), “Yeni həyat, yeni insan, yeni sənət” (1949), “Unudulmaz sənətkar” (1956) məqalələri istedadlı dramaturqumuz Cəfər Cabbarlının yaradıcılığına həsr olunub. Bu məqalələrdən görünür ki, M.C.Cəfərov teatr estetikasını mükəmməl mənimsəməklə yanaşı, səhnə əsərində müasirliklə tarixiliyin vəhdətinin zəruriliyini lazımınca qiymətləndirib.

Müasir poeziyanızın poetik məramnaməsi M.C.Cəfərovu ciddi düşündürürdü. Belə ki, Səməd Vurğun yaradıcılığını əhatə edən “Şairin düşüncələri” məqaləsində o, poeziyanın ictimai gerçəkliyi necə əks etdirməsini, poetik təxəyyülün imkanlarını özünəməxsus bir tərzdə təhlil edib. O, yalnız ədəbi prosesi izləməklə, onun yaradıcılıq axtarışlarını üzə çıxarmaqla vəzifəsini bitmiş hesab etmirdi, həm də ictimai fikrin ümuminkişaf qanunauyğunluğunu aşkara çıxarıb, həyat həqiqəti ilə bədii həqiqətin vəhdətini, fərqi sənət dilinə çevirir.

M.C.Cəfərovun estetik dünyagörüşünün formalaşmasında, hər şeydən əvvəl, ilk professional tənqidçimiz Mirzə Fətəli Axundzadənin ədəbi-tənqidi irsi mühüm rol oynayıb. Ədibin tənqid məktəbinin davamçısı olan M.C.Cəfərov “Mirzə Fətəli Axundovun ədəbi-tənqidi görüşləri” (1950) əsərində realist tənqidimizin sənət prinsiplərini aşkara çıxarıb, əsərdə müasirliyi, forma və məzmun vəhdətinə, real həyat həqiqətləri ilə bədii həqiqət arasında uyarılığa ilk professional tənqidçimizin verdiyi qiyməti ümumiləşdirib, konkret elmi nəticələr əldə edib.

Məmməd Cəfər Cəfərov M.F.Axundzadənin ədəbi tənqidi görüşlərini onun siyasi-fəlsəfi fəaliyyətinin bir hissəsi kimi dərk edirdi. Qeyd edirdi ki, M.F.Axundzadə nəinki yalnız Yaxın Şərqi ilk böyük dramaturqu, ilk şərqsünasıdır, eyni zamanda ilk professional ədəbiyyat tənqidçisidir. M.C.Cəfərov yazır: “Tənqid M.F.Axundov yaradıcılığının əsas ruhunu təşkil edir. Başqa sözlə, Mirzə Fətəlinin yaradıcılığına ruh verən, can verən və onun əsərlərinin canlı və aktual olmasını təmin edən tənqidi fikirdir. Siz geniş və fəvqəladə yaradıcılıq qüdrətinə və imkanlarına malik olan sənətkarı istər bir mütəfəkkir filosof kimi, dramaturq, ədib, şair dilçi və ya birədəbiyyat tənqidçisi kimi öyrənin, onu hər şeydən əvvəl böyük bir tənqidçi kimi görəcəksiniz”[3, s. 4]. Şübhəsiz ki, o öz qarşısına çox böyük bir məqsəd qoymuşdu: Şərqi maariflənməsinə çalışmaq, dövrün qabaqcıl ideyalarını yaymaq, Şərqi fəlsəfəsini, orta əsr xalq və ənənələrini davam etdirmək və bu əsasda yeni, demokratik bir cəmiyyət yaratmaq, fəlsəfi, siyasi, tarixi fəaliyyətini bu istiqamətə yönəltmək. Məmməd

Cəfər Cəfərovun fikrincə, M.F.Axundzadə hər nə işlə məşğul olur-olsun, hər nə yazırsa-yazsın, hamısında həmin bu böyük məqsədə çatmaq yolunda mübarizə aparıb. Belə ki, M.F.Axundzadə ədəbi tənqidi görüşlərində də bir ictimai xadim kimi çıxış etdirdi. Başqa cür desək, ədəbi tənqidi fəaliyyəti ilə də ictimai-siyasi görüşlərini bir sistem şəklində salmağa çalışırdı.

“Əsrin mütərəqqi yaradıcılıq metodu”, “Tənqid və ədəbiyyatşünaslığın yeni vəzifələri”, “Məmməd Arif və onun sovet ədəbiyyatı haqqında nəzəri fikirləri”, “Gələcək gün” romanı”, “Teatr sənəti və teatr tənqidi” kimi məqalələri göstərir ki, tənqidçi bədii düşüncə faktını sənət dilinə çevirməyi bacarıb, yeni ədəbiyyatın yaranmasını təmin edən faktorlara daha çox diqqət yetirib. Müasir nəsrin, dramaturgiyanın, poeziyanın elə bir mühüm problemi yoxdur ki, M.C.Cəfərov ona münasibət bildirməsin. Ədəbiyyatımızın klassiklərindən – Abdulla Şaiqdən, Məmməd Səid Ordubadidən, Cəfər Cabbarlıdan, Səməd Vurğundan, Süleyman Rüstəmdən, Mehdi Hüseynədən, Süleyman Rəhimovdan, Rəsul Rzadan, Mir Cəlal Paşayevdən də teatr və sənətimizin problemlərindən də bir qədər cavan nəslin nümayəndələri olan Əhməd Cəmil, Zeynal Xəlil, İlyas Əfəndiyev, İsa Hüseynovdan da yazanda o, daim sənət ideyalarından çıxış edir, ədəbiyyatın estetik ideyalarına sadıq qalırdı.

M.C.Cəfərov ədəbi tənqiddə böyük şairimiz Səməd Vurğunun yaradıcılığına həsr etdiyi məqalələri ilə daxil olub. “Səməd Vurğun yaradıcılığında xəlqilik” adlanan bu məqalələrin birində o, təkcə bir şairin yaradıcılıq axtarışlarını müəyyənləşdirməklə işini bitmiş hesab etmirdi, eyni zamanda dövrün poetik təfəkkürünün yolunu müəyyənləşdirir, poeziyada xəlqilik və müasirlik kateqoriyalarına yeni qiymət verirdi.

M.C.Cəfərovun ədəbi-estetik görüşünün formalaşmasında Avropa maarifçilərinin, xüsusən Volter, Russo, Didro, Helvutsi və başqalarının rolu böyükdür. Ali məktəbi bitirəndə yazdığı diplom işi də Volterin estetik baxışları ilə bağlı idi. Bundan əlavə tənqidçinin rus inqilabçı-demokratlarından N.Çernişevskinin, N.Dobrolyubovun, V.Belinskinin ədəbi tənqidi irsi haqqında da dəyərli fikirləri, məqalələri var. Həm Avropa maarifçilərinin, həm rus inqilabçı-demokratlarının, həm də M.F.Axundovun ədəbi tənqid konsepsiyasını mükəmməl mənimsəyən M.C.Cəfərov Oblomovçuluğun mahiyyəti, Füzulinin poeziyası haqqında maraqlı məqalələr yazıb. Onun dərin estetik əsaslara malik olan tənqidi əsərlərində publisistika, fəlsəfi məzmun, nəzəri təfəkkür vəhdətdə götürülürdü. Buna görə də Səməd Vurğun M.C.Cəfərovu “filosof tənqidçi” hesab edirdi.

M.C.Cəfərovun 1930-1940-cı illərdəki fəaliyyətinə diqqət yetirsək, görərik ki, o, çağdaş ədəbi-tarixi proseslə yanaşı, klassik irsin tədqiqi konsepsiyası üzərində də ciddi çalışıb, Nizami, Nəsimi, Füzuli, M.F.Axundzadə, M.Ə.Sabir, H.Cavid, C.Cabbarlı yaradıcılığını təhlil edib. Bu tənqidçiyə daha çox klassik ədəbi irslə çağdaş ədəbi yaradıcılıq arasındakı bağları, əlaqələri müəyyənləşdirməyə kömək edib. 30-40-cı illər poeziyasında Füzuli və Sabir ruhunu görən M.C.Cəfərov mətbuatda dərc olunan məqalələrində bu izləri – təsirləri dəqiq müəyyənləşdirib: “Ən başlıca cəhət isə odur ki, bu keyfiyyətlər tənqidçinin

yalnız ədəbi keçmişə aid olan yazılarında özünü göstərmişdi. Onun anlayışında “Ədəbi proses” ayrılıqda görülən bir keçmişin, yaxud müasirliyin həddləri ilə çərçivələnmir, zaman sərhəddi tanımır. Burada hər şey Nizami ilə Mirzə Fətəli və Sabir arasındakı ədəbi əlaqənin, inkişaf edib gələn bir dünyagörüşünün, elmi düşüncənin körpüsü, müstəvisi üzərində qoyulur və təhlil edilir. “Məmməd Cəfərə görə Füzuli və Vaqif də, Vidadi və Sabir də, Səməd Vurğun və Rəsul Rza da eyni bir vahid, ümumi canlı, hərəkət edən, yaşayan bir mənəvi orqanizmin bir-birini tamamlayan və əvəz edən mərhələləridir” [5, s. 171] .

Ədəbiyyatda romantizmə, romantik duyğulara önəm verən tənqidçi “Füzuli sevir” və “Füzuli düşünür”, “M.F.Axundov”, “Hünərvər şair”, “Hüseyn Cavid”, “Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm” kimi əsərlərində Azərbaycan romantizminin fəlsəfi və ədəbi aspektlərinə orijinal münasibət bildirir, bədii düşüncə faktoruna fəlsəfi-estetik mövqedən qiymət verirdi. M.C.Cəfərovun “Füzuli sevir” əsəri ilə bağlı ədəbi tənqidimizdə xeyli məqalə yazılıb. Bu əsəri bəzi tənqidçilərimiz hətta mənsur şeir kimi də qiymətləndirir. Məqalənin bu qədər yüksək qiymətləndirilməsi tənqidçinin estetik dünyagörüşünün genişliyi ilə əlaqədardır. Əsərdə müəllif M.Füzulinin sufi-panteist fəlsəfi poeziyasının məzmununu açır, söz sənətinin sirlərinə düzgün estetik mövqedən qiymət verir.

Azərbaycan ədəbi tənqidinin praktik və nəzəri problemlərindən bəhs edərkən, ilk yadımıza düşən tənqidçimiz M.C.Cəfərovdur. O, sənət hadisələrinin təhlili vasitəsi ilə həyatın zəruri fəlsəfi, sosioloji, etik və estetik vasitələrinin üzə çıxarılmasında xüsusi fəallıq göstərirdi. Diqqət yetirsək, görürük ki, tənqidçinin bədii yaradıcılığına müraciət etdiyi sənətkarın hər biri ədəbiyyatımızda ayrıca mərhələ yaradan ədəbi simalardır. M.C.Cəfərov Füzulinin romantik məhəbbət ideali ilə M.P.Vaqifin məhəbbət və gözəllik idealını bir-birindən fərqləndirməyi bacarırdı. Eyni zamanda romantik H.Cavid, A.Şaiq, C.Cabbarlı irsindəki gözəllik estetikasını layiqincə dəyərləndirdi. Bütün hallarda o sosioloji təhlillə estetik təhlilin vəhdətini yaratmağa nail olurdu. M.C.Cəfərovun klassik və müasir ədəbi irsə həsr olunan əsərlərində ədəbiyyatın həm bədii ideyalar aləmi, həm də gözəllik aləmi olduğu təsdiq olunur.

İnsanın həyata estetik münasibətini, sənətin elmdən fərqli cəhətlərini, bədii üslub problemlərini konkret bədii nümunələr əsasında təhlil etmək kimi mühüm problemləri M.C.Cəfərov özünəməxsus bir tərzdə əsərlərinə gətirirdi. Orta əsr romantik poeziyasından da, maarifçi-realist ədəbiyyatdan da, romantizmdən də, müasir ədəbi prosesin əsas istiqamətlərindən də yazanda tənqidçi sənətin əsas və fundamental estetik məsələlərinə cavab verməyə çalışırdı. Bu onun yaradıcılığına dərin məzmun gətirməklə yanaşı, nəzəri əhəmiyyətinə də müsbət təsir göstərirdi.

M.C.Cəfərovun bir tənqidçi kimi əsas keyfiyyəti bundadır ki, o, Qərbi Avropa, rus ədəbi nümunələrini təbliğ etməklə məhdudlaşmırdı, eyni zamanda milli bədii nümunələrin İttifaq miqyasında tanınmasında da ciddi iş aparır, Azərbaycan mədəniyyətinin dünya mədəniyyətinin bir hissəsi olduğunu öz əsərləri ilə təsdiqləyirdi.

Müasir dünya, Qərb və Şərq sivilizasiyasının nailiyyətlərini diqqətlə izləyən M.C.Cəfərov dünya miqyasında gedən ədəbi prosesdəki müsbət tendensiyaların milli ədəbiyyata gətirilməsinə çalışırdı. İstər dünya bədii fikrində, istərsə də milli ədəbiyyatda sözün bədii dəyərinə, estetik cəhətlərinə, məna dərinliyinə tənqidçi xüsusi əhəmiyyət verirdi. “Ədəbi tənqidin bədii məsələləri” məqaləsində o bu fikri bir qədər də konkretləşdirərək yazırdı: “Nizami, Füzuli, Nəsimi, Axundovu, Sabiri olan bir ədəbiyyatın bədii təsir qüvvəsinin aşağı düşməsinə yol vermək olmaz. Böyük sənət irsinə malik olduqları halda aşağı səviyyəli, sönük, qeyri-bədii əsər yazan yazıçılar istər-istəməz öz ədəbiyyatlarının sənətkarlıq şöhrətinə zərbə vuranlardır. Əsil sənət əsəri ilə tərbiyə edilmiş oxucu arasında belə əsərlər heç bir rəğbət qazana bilməz. Böyük sənət irsinə malik olan xalq həmçinin yüksək bədii estetik zövqə malik olan xalq deməkdir. Hər hansı bədiiyyatca sönük bir əsər, hər nə qədər məzmunundan xali olsa da, belə xalqın oxucusu tərəfindən təqdir edilə bilməz. Qeyri-bədii əsərlə meydana atılmaq, nəinki milli sənətin şöhrətini ləkələmək, eləcə də xalqın, oxucuların yüksək zövqünü korlamaq deməkdir” [1, s.36].

Milli estetik fikrin əsas xüsusiyyətlərindən biri budur ki, klassik ədəbi irsin tədqiqinin əsas çətinliyi çox vaxt ədəbi tənqidin üstünə düşüb. Klassik irsi, onun estetik cəhətlərini öyrənmədən, mənimsəmədən, tədqiqat konsepsiyasını müəyyənləndirmədən müasir ədəbi prosesə qiymət vermək mümkün deyil. M.C.Cəfərov klassik irsin müasir ədəbi problemlərlə əlaqədar olan ən yaxşı cəhətlərini öyrənərək, 30-cu illərdən üzübəri ədəbi prosesin tənqid istiqamətinin güclənməsinə xidmət edib. Bu da milli ədəbi tənqidimizin banisi M.F.Axundov ənənələrinin davamı demək idi. Belə ki, böyük ədibimiz də Rumidən, Dobrolyubovdan, Çernişevskidən, Lessinqdən yazanda əslində müasir yazıçının estetik hissini və duyumunu gücləndirməyə çalışır. Klassik ədəbi irsə də müasir ədəbi təcrübəyə də M.C.Cəfərov müasirlik mövqeyindən yanaşır, dövrün, zamanın tələblərinə cavab verməyi həm də bədii yaradıcılığın, həm də elmi təfəkkürün başlıca meyarı kimi qiymətləndirirdi: “Əlbəttə, müasirlik həm bədii yaradıcılığın, həm də ədəbi tənqidin canı, ruhu, onun damalarında dolaşan saf, təzə qızıl qandır. Bununla belə unutmamaq olmaz ki, müasir ədəbiyyat haqqında öz fikirlərini əsaslandırarkən klassikaya müraciət etmək və ya müəyyən bir məqsədlə fikir söyləmək, tənqidin zəif cəhəti deyil, əslində onun qüvvətli cəhətidir [1, s.36].

Nəticə

Tədqiqat predmeti kimi götürdüyü yazıçının əsərini M.C.Cəfərov ancaq təhlil etməklə işini bitmiş hesab etmirdi. Əslində hər hansı sənətkarın əsərinin kontekstində ictimai-siyasi, sosial problemlərə müraciət edir, onun həlli yollarını axtarırdı. Bu onun tənqidçi kimi həyatı, ictimai münasibətləri dərinlən bilməsinin nəticəsi kimi özünü göstərirdi. Hətta məhəbbət mövzusunda əsərlərindən danışanda belə geniş fəlsəfi ümumiləşdirmələr aparmağa çalışırdı. Bu zaman uzun, geniş cümlələrdən istifadə etmir, qısa lakonik, ancaq aforizmi xatırladan söz və ifadələrdən, qısa cümlələrdən istifadə edirdi. Məsələn, M.Füzuli haqqında yazdığı

məqalələrinin birində şairin romantik yaradıcılığı haqqında çox qısa və məzmunlu cümlələr işlədirdi. O cümlələrdən biri belədir: “Füzuli sevir – Füzuli düşünür deməkdir” [2, s.27]. Fikrin ifadəsi üçün geniş fikir söyləmək olardı, ancaq tənqidçi başqa yol seçir, aforizmə uyğun fikirlərə üstünlük verir. Kiçik bir cümlədə M.Füzulinin həm məhəbbət, gözəllik və haqq aşiqi, həm də mütəfəkkir sənətkar olduğunu xatırladır. Bu M.C.Cəfərovun tənqidçi üslubunun mühüm tərəflərindən biridir. Bədii düşüncə faktorunun elmi təfəkkür predmetinə çevrilməsində o, gözəldəyən fəallıq nümayiş etdirirdi.

Konkret bədii əsərdən ictimai həyat hadisələrini ümumiləşdirməyə keçid texnologiyalarının mənimsənilməsində o, xüsusi həssaslıq nümayiş etdirirdi. Bu cəhətləri nəzərə alan Kamal Talıbzadə yazırdı: “Məmməd Cəfərin hər hansı bir sənətkarın mühit, dövrü və ona müasir cəmiyyətin ideologiyası, fikri, fəlsəfi təmaülləri ilə birgə təhlil etməsi də onun yaradıcılıq xüsusiyyətlərindən irəli gəlirdi. Bizim tənqidçilərimizin sevimlisi Belinski də bu tipli tənqidçi idi. Puşkin və Lermontov poeziyasını Qoqol sənətinin Rusiyanın ümumi ictimai vəziyyəti ilə əlaqədar təhlil edirdi. Eyni təhlil prinsipləri Məmməd Cəfər Cəfərov üçün də səciyyəvidir” [7, s.5]

Bədii yaradıcılıqda ənənə və novatorluq mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi kimi ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıqda da əsas meyar kimi götürülür. Bu mənada Azərbaycan ədəbi tənqidinin zəngin ənənələri var. M.F.Axundov, F.Köçərli, A.Sur, B.Çobanzadə, Ə.Abid, M.Hüseyn, M.Arif, M.C.Cəfərovla başlayan bu ədəbi missiya uğurla davam etdirilir, ədəbi prosesi təhlil etmək, onun əsas qanunauyğunluqlarını aşkara çıxarmaq, istiqamətləndirmək yolunda ədəbi tənqidimiz mühüm uğurlar əldə edir.

M.C.Cəfərovun ədəbi-tənqidi irsinin əhəmiyyəti ancaq tənqid və ədəbiyyatşünaslığımızın müəyyən bir mərhələsinin, təxminən yarım əsrlik bir dövrünün ədəbi-nəzəri səviyyəsinin göstəricisi olmaqla bitmir, eyni zamanda müstəqillik dövrü tənqidimizin metodoloji baxımdan yenidən qurulmasında estetik baza rolunu oynayan əsil sənət məbədi kimi örnəkdir.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov, M.C. (8 yanvar 1957). *Ədəbi tənqidin nüfuzu*. Bakı, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti.
2. Cəfərov, M.C. (1948). *Füzuli sevir*. Bakı, Klassiklərimiz haqqında. Uşaqgəncnəşr.
3. Cəfərov M.C. (1973). *Mirzə Fətəlinin ədəbi-tənqidi görüşləri*. Bakı, Seçilmiş əsərləri. I cild.
4. Həbibbəyli, İ. (2019). *Böyük ədəbiyyatşünaslığın ünvanı: akademik Məmməd Cəfər Cəfərov*. Bakı. “Elm və təhsil”.
5. Qarayev, Y. (1973). *Tənqidçinin şəxsiyyəti*. Bakı, “Azərbaycan” jurnalı № 4.

6. Məmməd, A. (1941). *Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq*. Bakı, “Revolyusiya və kultura” jurnalı. №3
7. Talıbzadə, K. (14 aprel 1964). *Tənqidimizin nüfuzu*. Bakı, “Ədəbiyyat incəsənət” qəzeti.

THE LEGACY OF MAMMADJAFAR JAFAROV IN LITERARY CRITICISM (1940s-1950s)

Vusala Javadova

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

Mammad Jafar Jafarov devoted a large part of his life to the development of literary and theoretical thought and enriched our literature with his fundamental studies on various issues of literary history, theory and aesthetics. He created high scientific-theoretical works that fully interpret the philosophical-aesthetic essence of the creations of powerful wordsmiths such as Mirza Fatali Akhundzadeh, Jalil Mammadguluzadeh, Mirza Alakbar Sabir, Huseyn Javid, Samad Vurgun in unity with world literary experience. He determined the theoretical cores of Azerbaijani romanticism, idea features, similarities and differences with world romanticism, what possibilities romantic lyrics has and he became the founder of the scientific-theoretical concept of romanticism literary phenomenon in our literature.

During the period of Mammad Jafar Jafarov's activity, criticism has had three main goals: to explain the literary process, to promote the aesthetic and ethical frameworks created by art, and to bring to the center of attention the necessary philosophical, sociological, ethical and aesthetic issues of life through the analysis of art phenomena. The way to realize these three important tasks of literary criticism goes through the level of tradition and innovation. The issue of tradition and innovation is related to the category of modernity in art. Mammad Jafar Jafarov contributed to the implementation of this eternal and predominant ideology of art.

Keywords: Mammad Jafar Jafarov, literary criticism, literary studies 1940-1950s, classical literary heritage.

НАСЛЕДИЕ МАМЕДЖАФАРА ДЖАФАРОВА В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ (1940-е-1950-е годы)

Вусала Джавадова

Ленкоранский государственный университет, Лянкярань, Азербайджан

Мамед Джафар Джафаров посвятил большую часть своей жизни развитию литературно-теоретической мысли и обогатил нашу литературу своими фундаментальными исследованиями по различным вопросам истории литературы, теории и эстетики. Им созданы высокие научно-теоретические произведения, в единстве с мировым литературным опытом всесторонне раскрывающие философско-эстетическую сущность творчества таких могучих мастеров слова, как

Мирза Фатали Ахундзаде, Джалил Мамедгулузаде, Мирза Алекпер Сабир, Гусейн Джавид, Самед Вургун. Он определил теоретические основы азербайджанского романтизма, черты идеи, сходства и различия с мировым романтизмом, какими возможностями обладает романтическая лирика и стал основоположником научно-теоретической концепции литературного направления романтизма в нашей литературе.

За время своей деятельности Мамед Джафар Джафаров остался верен трем важным принципам критики: объяснять литературный процесс, агитировать созданные искусством эстетические и этические рамки, ставить в центр внимания необходимые философские, социологические, этическое-эстетические проблемы жизни через анализ художественных явлений. Путь к выполнению этих трех важных задач литературной критики лежит через традицию и новаторство. Вопрос традиции и новаторства относится к разряду современности в искусстве. Мамед Джафар Джафаров проделал большую работу в реализации этой вечной идеологии искусства.

Ключевые слова: Мамад Джафар Джафаров, литературная критика, литературоведение 1940-1950-х гг., классическое литературное наследие.

Daxil oldu: 02.06.2022;

Çapa qəbul edildi: 14.11.2022;

Çap edildi: 30.12.2022